

Illia Klinytskyi*

Prawa językowe a definicja języka i jego rozumienie oraz ich wpływ na politykę językową państw¹

**Language Rights and the Definition of Language
and its Understanding and their Impact
on the Language Policies of Countries**

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: prawa językowe, prawa lingwistyczne, definicja języka, język w społeczeństwie, polityka językowa

Keywords: language rights, linguistic rights, definition of language, language in society, language policy

Abstrakt: Prawa językowe – sposób ich rozumienia i realizacji to ważny element polityki językowej państwa, stanowiący zarazem istotne zagadnienie z zakresu badań nad polityką publiczną. W obszarze tych badań nie ma zgody badaczy co do wyczerpującego wykazu beneficjentów tych praw i w konsekwencji co do tego, jak powinien wyglądać katalog praw językowych. Autor opracowania stawia sobie za cel podjęcie próby rozwiązania tej kwestii poprzez zaproponowanie definicji języka naturalnego, która zaspokoi w pełni aktualne wymagania dotyczące opracowywania standardu prawnego praw językowych. Rozważania w pracy prowadzone są z perspektywy modeli języka rozumianego jako akt komunikacji oraz heurystycznych wzorców R. Ruiza celem wyjaśnienia znaczenia języka w społeczeństwie.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7401-8233>, mgr, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach. E-mail: illia.klinytskyi@us.edu.pl

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego „Standard ochrony praw językowych dla beneficjentów ochrony międzynarodowej w Europie: nowe podejście prawne do harmonizacji integracji”. Badania zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki; nr rej. 2022/45/N/HS5/00961.

Pragnę serdecznie podziękować Pani Profesor Aleksandrze Niewiarze za cenne wskazówki, wsparcie i inspirujące dyskusje, które przyczyniły się do powstania niniejszego artykułu naukowego.

Abstract: *Language rights – their understanding and implementation are an important element of a state’s language policy, constituting a significant issue in the field of research on public policy. Within the scope of these studies, researchers do not agree on an exhaustive list of beneficiaries of these rights and, consequently, on how the catalogue of language rights should appear. The author of the paper aims to attempt to address this issue by proposing a definition of natural language that fully meets the current requirements for developing a legal standard for language rights. The considerations in the work are conducted from the perspective of models for language as an act of communication and R. Ruiz’s heuristic patterns in order to clarify the significance of language in society.*

Wprowadzenie

Prawa językowe² (dalej: PJ) jest to grupa praw dotyczących użytkowania ojczystego (narodowego) języka identyfikowanego jako pierwszy język jednostki³. W literaturze powszechnie akceptowane jest to, że PJ to integralny element praw człowieka⁴, a ich podmiotem są jednostki oraz zbiorowości. Gdy próbujemy zdefiniować zakres podmiotowy i przedmiotowy tych praw, ujawniają się pewne problemy. Z tych względów jednym z celów tego opracowania stało się ustalenie teoretycznej podstawy praw językowych poprzez skonstruowanie definicji języka naturalnego jako istotnego elementu polityki państwa. Proponowana definicja z kolei powinna umożliwić udzielenie odpowiedzi na pytania: kto jest podmiotem praw językowych oraz jaki powinien być zakres katalogu tych praw? By zrealizować taki zamiar, w pracy wykorzystano gramatyczne, semantyczne i pragmatyczne modele języka jako aktu komunikacji, aby następnie rozwinąć je poprzez uwzględnienie sposobu pojmowania języka w społeczeństwie. W tych celach odwołano się do heurystycznych wzorców Richarda Ruiza (1950–2015): *język jako prawo*, *język jako problem* i *język jako źródło*. W ten sposób nastąpi sklasyfikowanie najważniejszych poglądów na temat języka i jego miejsca w społeczeństwie, przyczyniając się do lepszego

² W piśmiennictwie często można napotkać termin „prawa lingwistyczne” odnoszący się do tego samego zjawiska.

³ Istnieją przypadki, w których dąży się do zachowania i promocji kilku równorzędnych języków grupy społecznej. Przykładem tego podejścia może być Gagauzja w Mołdawii oraz różnorodne społeczeństwa państw Afryki, w których podejście to ma na celu utrzymanie kulturowej i lingwistycznej różnorodności w ramach jednej społeczności.

⁴ Zob. więcej: T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder?*, [w:] N. Coupland (red.), *The Handbook of Language and Globalization*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 77; A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages: Immigrants’ Perspectives in Greece*, «RES» 2021, vol. 13, s. 55; S. Morales-Gálvez, *Is speaking one’s own language(s) a right?*, «Nations and Nationalism» 2022, vol. 28, s. 387–401.

zrozumienia tendencji w kształtowaniu relacji pomiędzy językiem, jednostką i społeczeństwem.

Wypracowanie definicji języka jako ważnego i obligatoryjnego elementu polityki państw ma istotne znaczenie dla dalszych badań nad prawami językowymi oraz projektowania w tym zakresie zmian w prawie. Niestety w piśmiennictwie, jak i w prawodawstwie, zaniedbuje się prace nad kompleksowym zdefiniowaniem języka. Nie odnajdujemy jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czym jest język naturalny ani w regulacjach międzynarodowych, ani w przepisach krajowych (zwłaszcza w przypadku prawa polskiego). W piśmiennictwie akcentuje się jedynie, że pojęcie „język” powinno być rozumiane w kontekście. Tytułem przykładu, w badaniach M. Bartoszewicza nad rolą języka polskiego w Konstytucji RP z 1997 r., proponuje się rozumienie języka polskiego jako powszechnie akceptowanego dobra niematerialnego, będącego instytucją społeczną oraz instytucją prawną⁵. W zdecydowanej większości z opublikowanych wyników badań, język jest analizowany w ujęciu formalnoprawnym. W ten sposób badane są elementy składające się na instytucję prawną identyfikowaną jako język polski lub inny język⁶, m.in. język legislacji oraz obrad parlamentu, język szkolnictwa obowiązkowego i inne⁷. O ile takie podejście jest uzasadnione w badaniach nad funkcjami języka w przestrzeni publicznej jako instytucji prawnej, to nie jest ono wystarczające, gdy język jest badany z perspektywy praw językowych jednostki. Te ostatnie problemy ujawniają się, gdy konieczne jest uwzględnienie w badaniach języków o różnym statusie prawnym (np. języków mniejszości narodowych czy regionalnych) oraz języków o nieuregulowanym statusie prawnym. Te niedostatki ustaleń poczynionych w piśmiennictwie rodzą liczne wątpliwości oraz trudności interpretacyjne w kontekście wyznaczenia katalogu praw językowych jednostki oraz społeczności, które swoją tożsamość kulturową wiążą zwłaszcza z językiem o nieuregulowanym statusie prawnym. Za uzasadnione należy zatem uznać prowadzenie badań zmierzających do sformułowania definicji języka oraz katalogu praw językowych jednostki w kontekście wymogów stawianych polityce językowej państw demokratycznych.

⁵ M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2017.

⁶ Problem prawnej troski o język nie dotyczy właściwie języka polskiego. Przykładowo, może to być też instytucja prawna poszczególnego języka mniejszości. Zob. E. Kurzępa, *Prawna ochrona języka regionalnego*, «Przegląd Prawa Publicznego» 2016, vol. 1, s. 36–52.

⁷ Innymi słowy, w takim ujęciu „język” to niekoniecznie język w znaczeniu sposobu komunikacji, a przede wszystkim to zestaw norm prawnych, np. w języku legislacji jako elementem instytucji prawnej języka polskiego będą występować specyficzne regulacje prawne, takie jak np. zasady techniki prawodawczej. Zob. więcej M. Bartoszewicz, *Język polski...*, s. 246.

Prawa językowe: zarys problematyki

Niektórzy badacze z dziedziny teorii politycznej i polityki językowej⁸ ograniczają PJ do katalogu praw mniejszości narodowych uznawanych przez państwo⁹ lub do konkretnej polityki promocji języka(-ów) ustanowionej przez państwo (np. określonych przepisów konstytucyjnych dotyczących użycia języka)¹⁰. W innych pracach analizuje się z kolei możliwość zastosowania koncepcji PJ do migrantów ekonomicznych oraz osób korzystających z ochrony międzynarodowej¹¹. Idee te są kwestionowane przez zwolenników praw językowych dla mniejszości narodowych. Na przykład S. Morales-Gálvez twierdzi, że prawo do posługiwania się językiem ojczystym w domenie publicznej przysługuje jedynie grupom etnicznym (m.in. mniejszościom narodowym), które tradycyjnie zamieszkują pewne terytorium państwa¹². Podobnego zdania są P. Van Parijs, A. Patten oraz W. Kymlicka¹³, którzy twierdzą, że migranci¹⁴ są zobowiązani nauczyć się języka większości społecznej, jest to bowiem konsekwencja dobrowolnego wyboru nowego kraju zamieszkania.

Z drugiej strony wśród prac socjolingwistów można zidentyfikować podejście oparte na dwuczłonowej hierarchii praw językowych, składającej się z (a) praw językowych człowieka oraz (b) praw językowych¹⁵. W pracy T. Skutnabb-Kangas i R. Phillipsona wyjaśniono przy tym, że prawa językowe człowieka, o których mowa w punkcie (a) obejmują uniwersalne prawa, a zatem takie, które przysługują każdemu. Z kolei do praw językowych z punktu (b) należą

⁸ Polityka językowa to zbiór działań podejmowanych przez państwo lub instytucje na różnych poziomach w celu kształtowania statusu, roli i funkcji języków w społeczeństwie. Takie działania najczęściej konkretyzuje się w dokumentach programowych i następnie implementujących je aktach prawa powszechnie obowiązującego. Zob. X. Arzo, *Language Rights as Legal Norms*, «EURO» 2009, vol. 15, s. 557–558.

⁹ S. Morales-Gálvez, *Is speaking...*

¹⁰ X. Arzo, *Language Rights...*, s. 541–574.

¹¹ Zob. A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights...*

¹² S. Morales-Gálvez, *Is speaking...*, s. 387–389.

¹³ Por. P. Van Parijs, *Linguistic Justice for Europe and for the World*, Oxford University Press 2011; A. Patten, W. Kymlicka, *Introduction. Language rights and political theory: Context, issues, and approaches*, [w:] W. Kymlicka, A. Patten (red.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 1–51.

¹⁴ Tzn. dla każdego, kto nie kwalifikuje się jako przedstawiciel określonej grupy, która zamieszkuje określone tereny państwa „przez co najmniej kilka pokoleń i zachowuje swoje języki”.

¹⁵ Taka klasyfikacja pozwala na rozróżnienie PJ należących do katalogu praw człowieka w prawie międzynarodowym publicznym (tzn. powszechnie respektowane minimum) od praw, które zostały wprowadzone przez poszczególne instytucje (np. państwa) i jako takie nie cechują się tym, że są powszechnie uznawane. Zob. więcej: T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *Linguistic human rights, past and present*, [w:] T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson (red.), *Language rights*, Routledge, New York 2017.

wszelkie inne prawa, które gwarantowane są w polityce językowej konkretnego państwa. Według tych autorów do praw językowych człowieka należą: prawo do używania języka ojczystego w szkolnictwie obowiązkowym oraz prawo do używania języka w postępowaniach sądowych¹⁶. To pierwsze prawo ma być częścią prawa do edukacji, zaś drugie – prawa do sprawiedliwego procesu sądowego. Dodać należy, że propozycje zakwalifikowania do katalogu PJ prawa do używania pierwszego języka jednostki¹⁷ w postępowaniach sądowych krytycznie oceniają prawnicy. Akcentują oni, że *ratio legis* tego prawa polega na zapewnieniu uczciwego procesu sądowego¹⁸. Jako takie nie jest ono związane z realizacją zadań publicznych. Nie służy ono bowiem rozwijaniu czy ochronie języka(-ów) i prawu do jego używania w domenie publicznej. Tymczasem prawo do używania pierwszego języka w przestrzeni publicznej należy uznać za istotny element tożsamości kulturowej jednostki i jej praw komunikacyjnych. W konsekwencji w obecnym stanie nie sposób przyjąć, że koncepcja PJ jest kompletna i zamknięta. Z całą pewnością znana z piśmiennictwa koncepcja PJ nie identyfikuje pełnego katalogu praw językowych jednostki, który zaspokajałby potrzeby identyfikacji kulturowej wyrażającej się w prawie do używania w domenie publicznej pierwszego języka jednostki.

Ponadto badania prawników dotyczące PJ doprowadziły do pewnego zawężenia debaty w kontekście praw językowych. Mianowicie zasadzają się one na zagadnieniu statusu poszczególnych języków mniejszości narodowych uznawanych przez konkretne państwa. Na przykład B. Banaszak oraz E. Kuzborska pojmują języki mniejszości w sposób *stricte* określony przez aktualne ustawodawstwo. B. Banaszak do takich języków zalicza języki grup zdefiniowanych przez polską Ustawę z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. Nr 17, poz. 141 ze zm.)¹⁹, a E. Kuzborska języki

¹⁶ W przywołanej pracy autorzy opisanego podejścia nie mają na celu stworzenia katalogu PJ, a lecz próbują wyodrębnić tzw. "meta-prawo", które ma leżeć u podstaw PJ. Podkreślić w tym miejscu warto, że w postępowaniu toczącym się przed organem administracji publicznej *expressis verbis* nie przyznano jednostce prawa do tłumacza. Takie uprawnienie prawo publiczne międzynarodowe przyznaje jednostce i nakłada na państwo refleksowo w tym zakresie obowiązek zapewnienia jej tłumacza wyłącznie w przypadku procesu sądowego, a nie postępowania pozasądowego.

¹⁷ Z perspektywy specyfiki realizacji prawa do tłumacza w postępowaniu przed sądem warto zwrócić uwagę na to, że jako pierwszy kwalifikuje się ten język, którym strona władza w stopniu dostatecznym, aby w pełni uczestniczyć w postępowaniu (zwłaszcza w kontekście postępowania karnego). Por. A. Wiltos, *Prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza w postępowaniu karnym. Wybrane zagadnienia*, «Acta Universitatis Wratislaviensis» 2013, vol. 93.

¹⁸ X. Arzoz, *Language Rights...*, s. 545.

¹⁹ To jest katalog zamknięty mniejszości narodowych i etnicznych: do narodowych np. zaliczamy w Polsce mniejszość białoruską, niemiecką czy ukraińską; do etnicznych: łemkowską.

mniejszości wymienione w litewskiej ustawie o mniejszościach z 1989 r.²⁰. Takie podejście nie pozwala w badaniach nad systemem ochrony praw językowych wykraczać poza granice enumeratywnego katalogu mniejszości określonych w ustawodawstwie danego państwa. Tym samym dyskurs naukowy jest niezwykle podatny na wpływ różnorodnych czynników politycznych. W tym kontekście warto przywołać przykłady praktyk występujących w polityce publicznej, które nie tylko potwierdzają powszechność takiego podejścia, ale również pokazują skalę wynikających stąd problemów. Pierwszym problemem jest brak uznania poszczególnych języków przez konkretne państwo w sytuacji, gdy inne języki, o podobnej pozycji w społeczeństwie, są przez prawo tego państwa uznawane. Przykładem takiego podejścia jest nieokreślony status języka rusińskiego na Ukrainie, języka śląskiego w Polsce czy języka łatgalskiego w Łotwie. Przyczyną tego stanu rzeczy jest kwalifikowanie tych języków przez ww. państwa jako dialektów, które są integralną częścią kulturowych obszarów języków większości społecznej (tzn. regionalnych odmian ukraińskiego, polskiego etc.). Drugi problem wyraża się w braku uznania statusu *de facto* języków mniejszości (albo nawet języków większości w społeczeństwie) z powodów politycznych. Przykładem dostarcza tu przypadek pozbawienia języka rosyjskiego na Ukrainie statusu języka urzędowego czy też ograniczenie roli języków podmiotów federacji w Rosji po nowelizacji konstytucji w 2020 r. Ubocznym skutkiem omawianych przypadków²¹ jest eliminacja tych języków z państwowych programów ochrony językowej. W konsekwencji skutkuje to brakiem możliwości powoływania się na konstytucyjne gwarancje praw językowych czy też prawa zagwarantowane w postanowieniach Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych (1992)²². Karta, akcentując wartość wielojęzyczności i wielokulturowości

²⁰ B. Banaszak pisze o polskim systemie ochrony języków mniejszości narodowych i etnicznych, natomiast praca E. Kuzborskiej dotyczy systemu ochrony języków mniejszości na Litwie. Por. B. Banaszak, *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 2014, vol. XXXI, s. 19–26 oraz E. Kuzborska, *Prawa językowe mniejszości narodowych na Litwie – sytuacja faktyczna mniejszości polskiej (w kontekście międzynarodowych standardów ochrony praw mniejszości narodowych)*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2014, vol. 3, s. 41–47.

²¹ W Polsce rozwój regionalnych odmian języka polskiego występuje w sposób pośredni w programach edukacyjnych dla systemu szkolnictwa obowiązkowego. Organy administracji rządowej zazwyczaj nie oferują wsparcia finansowego dla działań na rzecz zachowania dialektów, ponieważ nie są one uznawane za języki odrębne od języka ogólnego (tj. języka większości społecznej). Więcej o problemie marginalizacji i ideologizacji języków zob. w S. Mićkec, *Czynniki wpływające na przekaz języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny na Górnym Łużycach*, «Zeszyty Łużyckie» 2021, vol. 56, s. 99–129.

²² Zob. *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych – Mniejszości Narodowe i Etniczne*, Portal Gov.pl, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/europejska-karta-jezykow-regionalnych-lub-mniejszosciowych> (15.06.2023).

w budowaniu tożsamości wspólnoty, zobowiązuje jej sygnatariuszy do udzielenia ochrony prawu poszczególnych społeczności do posługiwania się ich pierwszym językiem, który zarazem spełnia przesłanki języka regionalnego lub mniejszościowego na danym obszarze geograficznym państwa-strony Karty²³. Kolejny problem przy poszukiwaniu ochrony praw językowych jednostki ujawnia się na tle niejednolitej praktyki organów sądownictwa międzynarodowego, mianowicie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Instytucje te borykają się z problemem ograniczenia kompetencyjnego w przypadku sporów na tle prawodawstwa językowego państw uczestniczących. Owo ograniczenie skutkuje tym, że uznanie ochrony poszczególnych języków opiera się na wypracowanym podejściu przez państwo będące uczestnikiem sporu. Te restrykcje nie występują w sprawach dotyczących poszczególnych sytuacji używania języka. Spory dotyczące konfliktów na tle poszczególnych aktów mowy, które nie dotyczą *ad hoc* ochrony języka i praw językowych, są rozpatrywane przez ww. sądy międzynarodowe z innej perspektywy i innych kategorii praw jednostki, jak np. wolność słowa i granice swobody wypowiedzi czy zasady równości i prawa do równouprawnienia i zakazu dyskryminacji²⁴.

Omawiane zagadnienie występuje również na gruncie prawa publicznego międzynarodowego. Pomimo iż w tym prawodawstwie występują definicje terminów „język mniejszości”²⁵, „język macierzysty” bądź „język ojczysty”²⁶, to jednak brakuje w nich określenia znaczenia samego pojęcia „język”, co z kolei umożliwia bardzo swobodną jego interpretację. Prowadzi to do upowszechniania praktyk wykluczenia poszczególnych języków i grup społecznych, co znajduje odzwierciedlenie w obowiązującym prawie krajowym. Ta sytuacja skutkuje też licznymi ograniczeniami w badaniach nad prawodawstwem językowym.

²³ „Języki regionalne lub mniejszościowe” definiowane są w art. 1 Karty jako języki, które: „są tradycyjnie używane na określonym terytorium państwa przez obywateli tego państwa tworzących grupę mniejszą liczebnie od pozostałej części ludności tego państwa, różnią się od oficjalnego języka (języków) tego państwa, nie obejmuje to ani dialektów oficjalnego języka (języków) tego państwa, ani języków migrantów [...]”.

²⁴ Zob. *Kingdom of Spain v European Parliament*, C-377/16, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62016CJ0377&qid=1653757192912> (15.06.2023); *Mesut Yurtsever and Others v. Turkey* <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22002-10497%22%5D%7D> (19.06.2023).

²⁵ Zob. OHCHR | *Declaration on Minorities*. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx> (15.06.2023).

²⁶ Zob. *Europejska karta języków regionalnych...* (15.06.2023).

Pojęcie języka naturalnego

Z uwagi na cele tego opracowania, pojęcie język w tej pracy będzie rozważane wyłącznie z perspektywy języka naturalnego, który zostanie odróżniony od języków sztucznych czy mieszanych. Języki naturalne to złożone systemy komunikacji, które ukształtowały się spontanicznie i żywiołowo wewnątrz jakiejś społeczności²⁷. Często stanowi ona grupę większościową w społeczeństwie danego państwa albo nawet (choć nie musi) homogeniczną grupę etniczną bądź kulturową (np. wielojęzyczne społeczeństwo Stanów Zjednoczonych Ameryki tradycyjnie posługujące się tamtejszymi odmianami języka angielskiego jako medium komunikacji). Języki naturalne można podzielić na odmiany standardowe, literackie i regionalne, w tym na dialekty i gwary, które są historycznie powiązane z językiem ogólnym (literackim) i stanowią jego historyczną podstawę²⁸. Istnieją również odmiany środowiskowe, takie jak socjolekty i profesjolekty, które związane są z konkretnymi środowiskami społecznymi i zawodowymi. Natomiast języki sztuczne – to języki, które zostały stworzone przez twórcę albo grupę twórców, by móc osiągnąć pewny, ściśle określony cel. W kontekście języków sztucznych, warto wspomnieć o istnieniu języków programowania (np. JavaScript bądź Python), które z użyciem komputera służą do rozwiązania specyficznych problemów. Istnieją też języki mieszane, które łączą w sobie elementy sztuczne (tj. mają specyficzne zadania) i elementy języka naturalnego – np. kontrolowane wersje języka angielskiego (np. Simple English).

Badając język naturalny, należy wyznaczyć trzy pola badawcze. Pierwszym polem jest gramatyka, która odnosi się do badania struktury języka, drugim – semantyka, czyli badanie znaczenia wyrazów i zdań, jakie używamy w języku. Ostatnim, i chyba najnowszym polem badań, jest pragmatyka, odnosząca się do kontekstu społecznego i sytuacyjnego, w którym ludzie używają języka. Wnioski płynące z tych badań umożliwiają kompleksowe zrozumienie języka, zarówno w jego wymiarze strukturalnym, jak i komunikacyjnym.

Język w gramatyce

Ferdinand de Saussure (1857–1913) w słynnej pracy *Kurs językoznawstwa ogólnego* przyjął pogląd, że język można rozumieć w kategoriach jego struktury. De Saussure zdefiniował język następująco:

²⁷ To są języki będące immanentną częścią praktyki kulturowej dla kilku poprzednich pokoleń jej członków.

²⁸ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.

A language is a system in which all the elements fit together, and which the value of any one element depends on the simultaneous coexistence of all the others.

[Język to system, w którym wszystkie elementy pasują do siebie i w którym wartość jednego elementu zależy od jednoczesnego współistnienia wszystkich pozostałych]²⁹.

Według de Saussure'a na język (language) składają się dwa aspekty: *langue* (społeczny, abstrakcyjny system językowy) i *parole* (indywidualne, konkretne realizacje tekstowe)³⁰. Do *langue* zaliczamy strukturę języka, a do *parole* tzw. reprezentacje językowe. Z kolei znany przedstawiciel praskiej szkoły strukturalistycznej Roman Jakobson (1896–1982) nazwał te dwa pojęcia jako kod (czyli odpowiednik *langue*) i komunikat (tzn. odpowiednik *parole*). Zdaniem Jakobsona komunikat to skończony zbiór zdań będący podstawową formą przekazywania informacji w ramach procesu komunikacji językowej. Należy dodać, że autor ten podkreślał istnienie uniwersalnego modelu języka i jednolitego procesu komunikacji językowej. W ten sposób język jest wyrażany w procesie komunikacyjnym.

Każdy komunikat sam w sobie zawiera kod językowy (tzn. struktury oraz reguły tworzenia komunikatu) oraz informację, które adresat może odebrać, korzystając ze znanych mu struktur i reguł. Jeśli kody są różne lub zdolności percepcyjne stron komunikacji nie są sobie równe, może wystąpić ryzyko częściowo bądź absolutnie błędnego zrozumienia informacji.

Z drugiej strony Chomsky (1928) podkreśla, że język jest jedynie zbiorem zdań stosowanych przez ludzi do komunikacji³¹. Te zdania stanowią pewien zestaw elementów, na który składają się m.in. słowa. Chomsky wydziela też dwa meta-komponenty, które są elementami fundamentu języka: składnię (ang. *syntax*) i semantykę. Składnia stanowi zestaw reguł gramatycznych, które pomagają budować poprawnie zdania. Natomiast semantyka nawiązuje do znaczenia zdania lub słowa, przy czym są to niepowiązane ze sobą kategorie, ponieważ gramatycznie poprawne zdanie może brzmieć bezsensownie.

Chomsky jest prawdopodobnie najbardziej znany ze swojej teorii gramatyki generatywnej, która zakłada, że struktura języka jest wrodzona dla ludzkiego mózgu, zaś języki mają posiadać wspólną podstawową strukturę. W swojej słynnej książce *Struktury składniowe* (oryg. *Syntactic structures*), która ukazała się w 1957 r., przedstawił koncepcję gramatyki generatywnej³². Jego gramatyka generatywna jest podejściem do badania składni języków natural-

²⁹ Zapis jak w oryginale; tłumaczenie własne; cyt. w P. Gary, L. Radford, *Structuralism, post-Structuralism, and the library: de Saussure and Foucault*, «Journal of Documentation» 2005, vol. 61, s. 60–61.

³⁰ A. Rogalski, *Socjologia języka*, «Studia Socjologiczne» 2011, vol. 38, s. 38.

³¹ Zob. więcej w N. Chomsky, *The architecture of language*, Oxford University Press, 2000.

³² N. Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton 1957.

nych. Jest ona oparta na założeniu, że strukturę języka można wygenerować za pomocą zestawu reguł określających, w jaki sposób można łączyć słowa i frazy w celu utworzenia gramatycznie poprawnych zdań. Celem gramatyki generatywnej jest zidentyfikowanie podstawowych struktur, które generują nieskończoną różnorodność zdań, jakie mogą wytworzyć użytkownicy danego języka.

Idea Chomsky'ego oparta jest na założeniu, że strukturę zdania można przedstawić za pomocą zestawu reguł generujących nieskończoną liczbę możliwych zdań. W ten sposób zakwestionował on wcześniejsze poglądy o języku jako zbioru odrębnych reguł. W to miejsce zaproponował rozumienie języka jako procesu twórczego, który pozwala mówcom na tworzenie nieskończonej liczby nowych zdań. Praca Chomsky'ego poświęcona gramatyce generatywnej skłoniła go również do zaproponowania koncepcji gramatyki uniwersalnej, opartej na idei głoszącej, że istnieje zestaw podstawowych zasad językowych, które są wspólne dla wszystkich języków ludzkich. Zgodnie z tą teorią ludzki mózg ma zaprogramowany zestaw reguł gramatycznych, które pozwalają nam uczyć się i używać języka.

Język w semantyce

Niektórzy naukowcy opisują język wyłącznie przez pryzmat analizy sensu immanentnego istnienia tego zjawiska w życiu człowieka, korzystając z kategorii mających obiektywny oraz podmiotowy wymiar – tj. „znaczenie” (odpowiadając na pytanie „Co to słowo oznacza?”) oraz „rozumienie” (czyli „Jak informacja jest odbierana przez adresata?”). W takim kontekście wypada przywołać teorię referencyjną (ang. *Referential theory*), wedle której wyrażenia językowe (tj. zdania lub słowa) to linki do powszechnie znanych (uniwersalnych) znaczeń; znaczenia są „[...] takie, jakie mają (być), ponieważ reprezentują rzeczy; mają na myśli to, co reprezentują”³³ (np. ros. „кот” [kot] to po polsku „kot” w takim samym znaczeniu, tzn. „zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie, długich wąsach i łapach zakończonych pazurami”³⁴). Filozofowie z kolei dodatkowo próbują ustalić nie tylko znaczenia słowa, ale i poszczególne przypadki użycia pewnego słowa. Dobrym przykładem są tutaj kategorie ocenne i wieloznaczne: „dobro”, „zło”, „prawda” etc.

Studia filozoficzne nad językiem, prowadzone w kontekście semantyki, skupiają się na systematycznym ustaleniu wyczerpującej definicji wybranego

³³ W. Lycan, *Philosophy of language: A contemporary introduction*, New York 2018, s. 3.

³⁴ PWN, *kot – definicja, synonimy, przykłady użycia*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kot.html> (19.06.2023).

słowa lub zdania. Taki cel nie w każdym przypadku jest możliwy do zrealizowania (np. słowo „gra” może być stosowane w wielu kontekstach)³⁵. Problematykę wieloznaczności wyrażen językowych podejmuje ponadto autor słynnego *Traktatu logiczno-filozoficznego* (1918) Ludwig Wittgenstein (1889–1951)³⁶. Filozof ten akcentuje wyrażenie myśli jako cel istnienia języka. Wittgenstein objaśnia granice instrumentarium językowego, twierdząc że „*Język przesłania myśli. Tak mianowicie, że po zewnętrznej formie szaty nie można sądzić o formie przybranej w nią myśli. Kształtowaniu szaty przyświecają bowiem zgoła inne cele, niż ujawnianie formy ciała*”³⁷. Podobnego zdania jest Martin Heidegger (1889–1976). Obaj myśliciele dostrzegają w języku narzędzie torujące drogę myślenia³⁸, co razem z zarysowaną powyżej formalną strukturą języka doprowadza do wyodrębnienia jego podstawowej funkcji, tj. język jest narzędziem do formułowania myśli.

W tym kontekście rozważań należy nawiązać do generatywizmu. Według Chomsky’ego zdolność do generatywności jest tym, co odróżnia ludzki język od innych form komunikacji. Zwierzęta potrafią wydawać różne dźwięki (wokalizować), a nawet nauczyć się prostych systemów komunikacyjnych, jednakże tylko ludzie mają zdolność tworzenia nieskończonej ilości nowych zdań. Analizowana generatywność to koncepcja, z której wywodzą się semantyka generatywna oraz już wspomniana gramatyka generatywna. Ta ostatnia zajmuje się przede wszystkim badaniem składni. Z kolei semantyka generatywna, opracowana przez lingwistów, takich jak George Lakoff (1941) i James McCawley (1938–1999), zajmuje się zidentyfikowaniem podstawowych struktur semantycznych, które wyznaczają znaczenie zdań. W ten sposób jej celem staje się badanie znaczenia zdań, wyjaśniając dodatkowo, że znaczenie zdania generowane jest przez zestaw reguł semantycznych, które działają niezależnie od reguł składniowych. Te rozważania wiążą się z kolejną koncepcją – ideą komunikatywizmu. Nie jest ona nastawiona na opis systemu językowego, lecz rozwija koncepcję jakobsonowskiego komunikatu w granicach generatywizmu i reguł generowania zdań. W metodologii komunikacyjnej tekstem jest każdy akt prezentacji, któremu odbiorca może przypisać znaczenie. Takie szerokie rozumienie tekstu ma pozwalać na objęcie jego zakresem wszystkich pozatekstowych komponentów (m.in. gestów, komponentów indeksalnych,

³⁵ M. Green, *Dworkin's Fallacy, or What the Philosophy of Language Can't Teach Us About the Law*, «Virginia Law Review» 2003, vol. 89, s. 1901.

³⁶ Zob. Tractatus, 3.321–3.322 w L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, <https://edukacja.3bird.pl/download/filozofia/wittgenstein/filozofia-ludwig-wittgenstein-traktatus-logico-philosophicus.pdf> (19.06.2023).

³⁷ Tamże Tractatus, 4.002.

³⁸ M. Maciejczak, *Dwie teorie języka. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) i Martin Heidegger (1889–1976)*, «Studia Philosophiae Christianae» 2007, vol. 43, s. 5–12.

mimiki etc.)³⁹. Ponadto komunikatywiści rozpatrują tekst z perspektywy prawidłowego rozumienia komunikatu przez odbiorcę, a nie formalnej poprawności komunikatu (czyli przez pryzmat tego, „Jak informacja jest odbierana?”). Komunikatywiści, jako przedstawiciele koncepcji wywodzącej się z semantycznego formalizmu, nie zajmują się jednak problematyką języka w społeczeństwie, ograniczając się do badania funkcji komunikacyjnej języka w granicach struktur semantycznych⁴⁰.

Język w pragmatyce

W pragmatyce znaczenie słów i zdań przekazywanych w ramach aktu komunikacji jest postrzegane jako dynamiczne i zależne od kontekstu, a nie stałe i statyczne⁴¹. W pracach George’a Yule’a (1947) znaczeniu przypisany jest charakter spersonifikowany, ponieważ pragmatyka to „nauka znaczenia wg mówcy”⁴². Uwzględniana jest zatem intencja mówcy przy ustaleniu znaczenia słów i zdań. Pragmatyka uwzględnia społeczny i kulturowy aspekt znaczenia słów i zdań, którymi posługuje się człowiek. W ten sposób język jest badany z uwzględnieniem kontekstu, w jakim jest używany, co pozwala na przekazanie znaczenia, które wykracza poza dosłowne brzmienie użytych słów i zdań. W konsekwencji kluczowym pojęciem w pragmatyce jest implikatura konwersacyjna (inaczej „znaczenie implikowane”). Odnosi się ona do znaczenia słów, wyrażeń i całych zdań ustalanych z uwzględnieniem kontekstu, w jakim używany jest język⁴³. Implikatury opierają się na intencji mówiącego i są wywodzone z kontekstu, w jakim dany zwrot pada. Tytułem przykładu, gdy ktoś mówi „Trochę tu zimno”, dosłowne znaczenie tych słów jest takie, że temperatura jest niska, ale implikacją może być to, że mówiący chce, aby ktoś zamknął okno.

Innym ważnym pojęciem są akty mowy, czyli czynności wykonywane za pomocą języka. Akty mowy (ang. *speech acts*) mogą obejmować między innymi składanie oświadczeń, zadawanie pytań, składanie prośb lub wydawanie roz-

³⁹ A. Awdiejew, G. Habrajska, *Komunikatywizm a granice językoznawstwa*, «Polonica» 2013, vol. 33, s. 47–54.

⁴⁰ Do podstawowych struktur semantycznych m.in. zaliczamy: kompozycyjność, synonimię oraz antonimię, polisemię, konotację oraz implikację.

⁴¹ W. Pisarek cyt. w R. Grzegorzczak, *O różnych rozumieniach pragmatyki w językoznawstwie*, «Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego» 2013, vol. 69, s. 9.

⁴² G. Yule, *Pragmatics*, Oxford 1996, s. 3.

⁴³ H. Grice, *Logic and conversation*. [w:] P. Cole, J.L. Morgan (red.), «Syntax and semantics» 1975, vol. 3, s. 41–58.

kazów⁴⁴. Według Johna Austina (1911–1960) język to forma tworzenia aktów mowy (ang. *a form of acting*), która powinna być postrzegana w konkretnych kategoriach mowy.

Akty mowy są zależne od kontekstu, a ta sama wypowiedź może mieć różne znaczenia w różnych kontekstach. Na przykład pytanie „Czy możesz podać sól?” może być prośbą, poleceniem lub grzecznym pytaniem, w zależności od kontekstu, w jakim zostało użyte. Austin dokonał analizy aktów mowy, wyodrębniając akty performatywne (wykonania określonej czynności) oraz konstatywne (opisujące świat). Zwraca przy tym uwagę, że gdy odbiorca nie rozumie kontekstu, w jakim wypowiada słowa nadawca komunikatu, to jego znaczenie może być błędnie zinterpretowane przez odbiorcę. W przypadku konstruowania wypowiedzi performatywnych, brak prawidłowego zrozumienia znaczenia przez odbiorcę skutkuje niewykonaniem polecenia czy prośby. Z drugiej strony, brak zainteresowania odbiorcy realizacją zawartego w wypowiedzi performatywnej komunikatu prowadzić może do niepełnego lub niewłaściwego jej wykonania⁴⁵.

Rozwiązując problem klasyfikacji zarysowany przez Austina, John Searle (1932) wprowadził dodatkową typologię dla aktów mowy, tzn. wyodrębnia też pośrednie i bezpośrednie akty mowy⁴⁶ oraz podział czynności illokucyjnych na reprezentatywne, dyrektywne, komisywne, ekspresywne oraz deklaracje⁴⁷. Ponadto wywiódł reguły, które zapewniają skuteczność odbioru informacji (tzn. skutku illokucyjnego)⁴⁸. Dla Austina oraz Searle’a, język konkretyzuje się przede wszystkim w jego funkcji wykonawczej. Obydwaj filozofowie rozpatrują język w kategoriach jego użycia, a nie tylko jako środka do opisu świata. Oznacza to, że język nie tylko opisuje rzeczywistość, ale również oddziałuje na nią w sposób bezpośredni. Podobnie jak Austin, Searle skupiał się na analizie aktów mowy jako działań językowych, które wpływają na rzeczywistość. Searle taktuje język jako narzędzie do przedstawiania świata oraz do wykony-

⁴⁴ J. Austin, *How to do things with words*, Oxford 1962.

⁴⁵ G. Osika, *Teorie aktów mowy*, «Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej» 2002, s. 3.

⁴⁶ J. Searle, *Speech acts: An essay in the philosophy of language*, Cambridge University Press 1969, vol. 626, s. 22–23.

⁴⁷ Reprezentatywne akty mowy odnoszą się do przedstawiania faktów lub opisów, np. „Wczoraj padał deszcz”. Dyrektywne akty mowy służą do wydawania poleceń, rozkazów, sugestii lub prośb, np. „Proszę zamknij okno”. Komisywne akty mowy odnoszą się do dokonywania transakcji lub zmiany sytuacji, np. „Kupuję ten samochód”. Ekspresywne akty mowy służą do wyrażenia emocji lub stanów emocjonalnych, np. „Jestem szczęśliwy”. Deklaratywne akty mowy są używane do wprowadzenia zmiany: „Oświadczam wam wojnę”.

⁴⁸ W swojej pracy „Teorie aktów mowy” (2001), Grażyna Osika dokładnie przedstawiła podział aktów mowy wg Searle’a oraz Austina z perspektywy języka w kategoriach jego użycia. Zob. więcej w G. Osika, *Teorie aktów...*, s. 49.

wania różnych czynności, takich jak zobowiązanie, rozkazywanie, pytanie czy odpowiedź. W jego ujęciu, język jest systemem reguł. Dla Searle'a "reguła" to jednak nie tylko reguły zawartości zdaniowej (czyli formułowanie przekazu zgodnie z regułami gramatycznymi oraz semantycznymi), a także reguła szczerości [mówiącego/odbiorcy], reguły przygotowawcze, reguła istotna, tzn. reguły wywodzące się z kontekstu wypowiedzi.

Język w społeczeństwie

Pojęcie kontekstu, jakie zostało opracowane przez pragmatyków, nierozdzielnie łączy język z osobą mówiącą. Natomiast mówca, aby skonstruować akt komunikacji, wykorzystuje swoje doświadczenie osobiste, które zdobył w społeczeństwie (albo w poszczególnych grupach społecznych). Konstruowanie aktu komunikacji w ten sposób wymaga ustalenia, w jaki sposób społeczeństwo postrzega języki za pomocą heurystycznego modelu stworzonego przez socjolingwistę Ruiza.

Definiując orientacje językowe, Ruiz zauważył, że jest to

„zespół dyspozycji [państwa/społeczeństwa] wobec języka i jego roli, oraz wobec języków i ich roli w społeczeństwie”⁴⁹.

Orientacja językowa w modelu Ruiza to postawa określonej jednostki zbiorowej wobec języka. Jeśli mówimy o planowaniu polityki językowej, to jednostką zbiorową – w myśl oryginalnej koncepcji Ruiza – może być państwo albo społeczeństwo, bądź nawet poszczególne grupy społeczne, które mogą tworzyć lub zmieniać polityki językowe⁵⁰. Heurystyczna koncepcja Ruiza stosowana jest często jako pryzmat i punkt odniesienia dla oceny polityk językowych państw⁵¹.

Ruiz przedstawił heurystyczny model, który pozwala opisać stosunek do języków (lub wybranego języka) w każdym społeczeństwie za pomocą trzech typów oceny planowania polityki językowej w społeczeństwie (tzw. „orientacji”):

- 1) „język-jako-problem”,
- 2) „język-jako-prawo”,
- 3) „język-jako-źródło”.

⁴⁹ R. Ruiz, *Orientations in language planning*, «NABE journal» 1984, vol. 8(2), s. 16.

⁵⁰ Np. etnicznie homogeniczna grupa społeczna, która ma większość swoich przedstawicieli w organach władzy.

⁵¹ Zob. G. Alstad, P. Sapanen, *Language orientations in early childhood education policy in Finland and Norway*, «Nordic Journal of Studies in Educational Policy» 2021, vol. 7, nr 1, s. 30–43.

Język-jako-problem postrzega język jako barierę lub przeszkodę, która może utrudniać komunikację i spójność społeczną. Może to obejmować wysiłki na rzecz ujednoczenia używania języka lub promowania jednej „poprawnej” formy języka. Ta perspektywa jest często związana z działaniami mającymi na celu rozwiązanie trudności językowych w środowisku edukacyjnym lub biurokratycznym. Perspektywę *język-jako-problem* można przełożyć na ideę asymilacji i przejścia do języka większości społecznej⁵². Wielojęzyczne doświadczenie jednostki może być tolerowane w politykach publicznych państwa, aczkolwiek rozwój wiedzy dwujęzycznej/wielojęzycznej nie jest celem. Na przykład: mówiąc w kontekście kształcenia obowiązkowego, orientacja *język-jako-problem* dobrze opisuje szkoły monojęzyczne w publicznym systemie szkolnictwa obowiązkowego, tj. szkoły finansowane ze środków publicznych, w których większość przedmiotów jest prowadzona w wybranym języku (np. w języku urzędowym państwa). Uczniowie zobowiązani są wówczas do opanowania języka reprezentowanego przez większość społeczeństwa, najczęściej języka urzędowego państwa. Prawodawstwo w wielu krajach dąży do stworzenia dominującej roli jednego języka w społeczeństwie. Ta prawidłowość jest dostrzegana także w państwach wielonarodowych. Dążą one również do promowania najbardziej rozpowszechnionych języków w ich społeczeństwach. Jest to czynnik, który sprzyja procesom asymilacyjnym⁵³.

Perspektywa *język-jako-prawo* skupia się na pozytywnych i negatywnych prawach jednostki w zakresie używania języka ojczystego, rozumianego jako jej pierwszy język⁵⁴. Ta perspektywa postrzega język jako podstawowe prawo człowieka i podkreśla znaczenie promowania różnorodności językowej i zapewnienia wszystkim osobom dostępu do zasobów językowych, których potrzebują, aby w pełni uczestniczyć w życiu społecznym. Orientacja językowa *język-jako-prawo* jest często kojarzona z działaniami na rzecz promowania wielojęzyczności i wspierania praw użytkowników języków mniejszościowych. Według Ruiza orientacja *język-jako-prawo* ma silne powiązania z (a) prawem człowieka do edukacji i (b) autopromocją grupy społecznej⁵⁵.

Do orientacji *język-jako-źródło* zalicza się wszelkie sposoby promocji i kształtowania umiejętności w językach będące zaletą osobistą i społeczną.

⁵² F. Hult, N. Hornberger, *Revisiting orientations in language planning: Problem, right, and resource as an analytical heuristic*, «The Bilingual Review» 2016, vol. 33, s. 35.

⁵³ S. May, *Contesting public monolingualism and diglossia: Rethinking political theory and language policy for a multilingual world*, «Language Policy» 2014, vol. 13, nr 4, s. 371–393.

⁵⁴ F. Hult, N. Hornberger, *Revisiting orientations...*, s. 35.

⁵⁵ Tzn. wszelkie działania zmierzające do wzmocnienia rozpoznawalności grupy społecznej w społeczeństwie.

W ostatnich latach orientacja ta stała się widoczna w badaniach nad edukacją wielojęzyczną, np. metoda *translanguaging*⁵⁶.

Heurystyczny model Ruiza jasno ukazuje trzy różne perspektywy, przez pryzmat których społeczeństwo może postrzegać każdy język. Co istotne, ten model jest uniwersalnie zastosowalny dla każdego języka, gdyż nawet brak uznania języka przez państwo należy zakwalifikować jako problem.

Wnioski

Zaprezentowane rozważania o języku naturalnym pozwalają na wywiedzenie pewnych wniosków. Dla przeprowadzenia analizy języka naturalnego przez pryzmat gramatyki, semantyki, a nawet pragmatyki, nie ma znaczenia to, jaki konkretnie język jest badany (np. angielski, niemiecki, śląski bądź esperanto). Otóż, by rozważyć zagadnienie zaspokajania potrzeb komunikacyjnych jednostki, opowiedzieć się należy za dwuwarstwowym rozumieniem języka naturalnego. Przyjąć należy, że jego definicja ma charakter złożony. Pod pojęciem języka rozumiemy bowiem w kontekście:

- 1) personalnym – każde medium, które zawiera strukturę, znaczenia słów i zdań oraz uwzględnia kontekst i intencje komunikacyjne w celu przekazywania przez jednostkę innym osobom sensu i znaczenia; jest to kod językowy, z którym utożsamia się jednostka i który umożliwia jej skuteczną komunikację międzyludzką;
- 2) społecznym – każde medium używane przez grupę osób, które identyfikują się z nim jako swoim podstawowym, naturalnym kodem komunikowania się.

Takie podejście ma istotne znaczenie dla nauk prawnych, w szczególności dla badań regulacji językowych, gdyż znacząco przekształca perspektywę w planowaniu polityki językowej. Wymaga bowiem zaawansowanych strategii, które prowadziłyby do (a) postrzegania praw językowych w granicach statusu jednostki, a nie tylko zbiorowości oraz (b) odrzucenia ograniczonego rozumienia praw językowych jedynie w kontekście statusu prawnego mniejszości narodowych. Tym samym przyjąć należy, że prawa językowe należą do kategorii praw podstawowych, które przysługują każdemu, kto identyfikuje się z określonym językiem naturalnym. Ów język nie musi przy tym ani stanowić języka urzędowego danego kraju ani też należeć do katalogu języków wyodrębnionych w danym społeczeństwie i uznanych w tym państwie jako

⁵⁶ *Translanguaging* jest to praktyka, kiedy mówiący korzystają z różnych języków i zasobów językowych w celu budowania znaczenia.

np. język mniejszości narodowej. Za naturalne prawo jednostki należy zatem uznać jej prawo do posługiwania się w przestrzeni publicznej wybranym przez nią medium skutecznej komunikacji, i to nie tylko w najbliższym, natury prywatnej otoczeniu, ale i w przestrzeni publicznej.

W rezultacie, taka definicja języka umożliwi stworzenie minimalnego katalogu praw językowych, który składa się z dwóch kategorii: praw jednostki i praw zbiorowości. Prawa jednostki obejmują podstawowe elementy swobody wypowiedzi jako sposobu samo-aktualizacji jednostki, takie jak wolność wyboru środka i sposobu komunikacji, które z zasady nie powinny być ograniczane. Kolejnym prawem jednostki jest prawo do komunikowania się z nią w zrozumiałym języku, które powinno być zasadą we wszelkich usługach publicznych, aby zapewnić równy dostęp i nie wykluczać żadnej grupy społecznej. Państwa powinny zatem zagwarantować równy dostęp do edukacji, bezpieczeństwa publicznego, programów społecznych, co stanowi wyzwanie dla polityki publicznej i wymaga dalszych badań w celu opracowania praktycznych metod zapewnienia odpowiedniej wielojęzyczności w administracji i pogodzenia takich praktyk z interesem jednostki. Dla państwa praktyczna realizacja tego prawa jawi się jako proces dynamiczny. Nasilające się zjawisko powszechnych migracji powoduje, że języki oraz praktyczne metody ich implementacji będą musiały się zmieniać i efektywnie dostosowywać do zmieniającej się rzeczywistości. Tytułem przypomnienia włączenie języka preferowanego przez ucznia (w jego rozumieniu pierwszego języka) do praktyk edukacyjnych szkoły jest wymagane stosownie do postanowień Konwencji ONZ o prawach dziecka (1989)⁵⁷ oraz Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty (1960)⁵⁸. Konwencja ONZ o prawach dziecka stanowi, że państwa-strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu stopniowego realizowania tego prawa na zasadzie równych szans, będą m.in. popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, czyniąc je dostępnymi dla każdego dziecka poprzez zapewnienie dziecku prawa do bezpłatnego nauczania (art. 28). Dodać należy, że prawo to w przypadku dziecka może być w pełni zrealizowane, gdy państwo-strona zapewni dziecku prawo do bezpłatnego uczenia się w języku, który identyfikuje ono jako swój pierwszy język. Z kolei zgodnie z art. 1 Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty dyskryminacją

⁵⁷ Konwencja została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., została ratyfikowana przez Polskę i ogłoszona 23.12.1991, Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526.

⁵⁸ Konwencja została przyjęta przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury dnia 15 grudnia 1960 r., ratyfikowana przez Polskę i ogłoszona 13 lipca 1961 r., Dz. U. z 1964 r., Nr 40, poz. 268.

są wszelkie wyróżnianie, wykluczanie, ograniczanie lub uprzywilejowanie ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, przekonania polityczne lub jakiegokolwiek inne, narodowość lub pochodzenie społeczne, sytuację materialną lub urodzenie, które ma na celu albo którego skutkiem jest przekreślenie lub naruszenie zasady jednakowego traktowania w dziedzinie oświaty. Do naruszeń zasady jednakowego traktowania w szczególności zalicza się m.in. zamknięcie dostępu jakiegokolwiek jednostce lub grupie osób do oświaty któregoś stopnia lub typu (art. 1 ust. 1 lit. a i b). Ponadto w art. 20 ust. 3 Konwencji ONZ o prawach dziecka usankcjonowano obowiązek państwa-strony do zachowania ciągłości w wychowaniu dziecka oraz jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej w przypadku realizowania wobec niego pieczy zastępczej. Co więcej, w dyspozycji art. 29 ust. 1 pkt 3 nałożono na państwa-strony obowiązek rozwijania w dziecku szacunku dla jego rodziców, jego tożsamości kulturowej, języka i wartości, dla wartości narodowych kraju, w którym mieszka dziecko, kraju, z którego dziecko pochodzi, jak i dla innych kultur. Oczywiście jest, że realizacja tego zadania nie jest możliwa bez uwzględnienia w procesie nauczania dziecka prawa do komunikowania się przez nie w języku, który identyfikuje jako swój pierwszy język.

W kontekście postępowania administracyjnego stworzenie trwałych metod przynajmniej częściowej realizacji prawa do komunikowania się w języku strony wniesie wkład w praktyczne wdrożenie zasady zapewnienia stronom czynnego udziału w każdym stadium postępowania. Cele związane z wdrażaniem tego podejścia przez państwo mogą być zarówno krótko-, jak i długoterminowe. Do krótkoterminowych zaliczyć zaś można informowanie osób, które nie władają językiem urzędowym państwa, o istniejących procedurach oraz sposobie ich realizacji przez organ. Do długoterminowych celów zaliczać można zarówno zmniejszenie czynników marginalizacji grup mniejszościowych w społeczeństwie, jak i poprawę ochrony prawnej wszelkich osób przebywających na terytorium państwa. W aspekcie szeroko rozumianego bezpieczeństwa publicznego warto chociażby przypomnieć o istniejącej unifikacji służb ratunkowych w Unii Europejskiej: np. art. 286 Dyrektywy 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiającej Europejski kodeks łączności elektronicznej wprost stanowi, że państwa członkowskie powinny uwzględnić zdolność PSAP⁵⁹ do obsługi zgłoszeń alarmowych w więcej niż jednym języku. Tym samym nałożono na nie obowiązek realizacji wielojęzycznego wsparcia w sytuacjach powodujących stan nagłego zagrożenia zdrowotnego i życiowego.

⁵⁹ Ang. *public safety answering point* – jednolity system, który obsługuje zgłoszenia alarmowe kierowane do numerów alarmowych 112, 997, 998 i 999.

Z punktu widzenia poszanowania godności osobistej człowieka ważne jest zagwarantowanie jednostce prawa do zapisywania jej imienia w sposób zgodny z regułami języka, którym się identyfikuje i posługuje nim jako jej pierwszym językiem. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka brak realizacji praktycznej takiego prawa w prawodawstwie państw uczestniczących uznaje się za naruszenie art. 8 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka, który dotyczy prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego⁶⁰.

Natomiast wśród praw zbiorowości najważniejsze jest meta-prawo do autopromocji, które jest uzależnione od konkretnych działań publicznych podejmowanych przez daną zbiorowość i tym samym przybiera charakter dążenia do zagwarantowania im poszczególnych praw w społeczeństwie w ramach ruiżowskich kategorii języka jako prawa oraz języka jako źródła. Ważnym kryterium różnicującym kolektywne PJ od indywidualnych PJ jest zaś aspekt kulturowy i polityczny, ponieważ w kontekście praw zbiorowych przeważa dążenie kolektywu do instytucjonalizacji ich pierwszego języka w społeczeństwie. Głównym celem każdej takiej grupy społecznej jest osiągnięcie trwałej pozycji o charakterze politycznym i kulturowym w społeczeństwie, natomiast promowanie języka pierwszego tej grupy, to jedynie jedna z form manifestacji takiej pozycji. W praktyce uznanie praw, w tym językowych, określonej grupy w społeczeństwie sprowadza się do przyznania tej grupie przez państwo statusu mniejszości narodowej lub etnicznej (np. uznanie przez Polskę kaszubskiego jako języka regionalnego w 2005 r.) bądź nawet statusu wspólnoty współtworzącej państwo (np. wspólnota frankofonów w Kanadzie). W kontekście autopromocji za najważniejsze kolektywne PJ grupy kulturowej/etnicznej zamieszkującej terytorium danego państwa z kolei uznać należy przyznanie jej:

- (a) prawa do tworzenia programów edukacyjnych w pierwszym języku tej grupy oraz instytucji edukacyjnych, w których pierwszy język/-i tej grupy będzie jednym z medium instrukcji;
- (b) prawa do używania pierwszego języka tej grupy jako część swobody zrzeszania się;
- (c) prawa do używania pierwszego języka grupy w ramach realizacji gwarancji wolności sumienia i wyznania;
- (d) prawa do używania języka grupy w ramach realizacji wolności wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

⁶⁰ Zob. *Moustaquim v. Belgium*, <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7018.html> (30.08.2023).

Bibliografia

- Alstad G., Sopanen P., *Language orientations in early childhood education policy in Finland and Norway*, «Nordic Journal of Studies in Educational Policy» 2021, vol. 7, nr 1.
- Arzoz X., 2009. *Language Rights as Legal Norms*, «EURO» 2009, vol. 15.
- Austin J., *How to do things with words*, Oxford 1962.
- Awdziejew A., Habrajska G., *Komunikatywizm a granice językoznawstwa*, «Polonica» 2013, vol. 33.
- Banaszak B., *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 2014, vol. XXXI.
- Bartoszewicz M., *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2017.
- Chomsky N., *Syntactic Structures*, Mouton 1957.
- Chomsky N., *The architecture of language*, Oxford University Press, 2000.
- Gary P., Radford L., *Structuralism, post-Structuralism, and the library: de Saussure and Foucault*, «Journal of Documentation» 2005, vol. 61.
- Green M., *Dworkin's Fallacy, or What the Philosophy of Language Can't Teach Us About the Law*, «Virginia Law Review» 2003, vol. 89.
- Grice H., *Logic and conversation*, [w:] P. Cole, J. Morgan (red.), «Syntax and semantics» 1975, vol. 3.
- Grzegorzcykowa R., *O różnych rozumieniach pragmatyki w językoznawstwie*, «Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego» 2013, vol. 69.
- Hult F., Hornberger N., *Revisiting orientations in language planning: Problem, right, and resource as an analytical heuristic*, «The Bilingual Review» 2016, vol. 33.
- Kurzępa E., *Prawna ochrona języka regionalnego*, «Przegląd Prawa Publicznego» 2016, vol. 1.
- Kuzborska E., *Prawa językowe mniejszości narodowych na Litwie – sytuacja faktyczna mniejszości polskiej (w kontekście międzynarodowych standardów ochrony praw mniejszości narodowych)*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2014, vol. 3.
- Lycan W., *Philosophy of language: A contemporary introduction*, New York 2018.
- Maciejczak M., *Dwie teorie języka. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) i Martin Heidegger (1889–1976)*, «Studia Philosophiae Christianae» 2007.
- May S., *Contesting public monolingualism and diglossia: Rethinking political theory and language policy for a multilingual world*, «Language Policy» 2014, vol. 13, nr 4.
- Miśkec S., *Czynniki wpływające na przekaz języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny na Górnym Łużycach*, «Zeszyty Łużyckie» 2021, vol. 56.
- Morales-Gálvez S., *Is speaking one's own language(s) a right?*, «Nations and Nationalism» 2022, vol. 28, issue 2.
- Osika G., *Teorie aktów mowy*, «Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej» 2002.
- Patten A., Kymlicka W., *Introduction. Language rights and political theory: Context, issues, and approaches*, [w:] W. Kymlicka, A. Patten (red.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, Oxford 2003.
- Rogalski A., *Socjologia języka*, «Studia Socjologiczne» 2011, vol. 38.
- Ruiz R., *Orientations in language planning*, «NABE journal» 1984.
- Searle J., *Speech acts: An essay in the philosophy of language*, Cambridge University Press, 1969.
- Skourmalla A.-M., Sounoglou M., *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, «RES» 2021, vol. 13.

- Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., *Linguistic human rights, past and present*, [w:] T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson (red.), *Language rights*, Routledge, New York 2017.
- Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., *The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder?*, [w:] N. Coupland (red.), *The Handbook of Language and Globalization*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
- Van Parijs P., *Linguistic Justice for Europe and for the World*, Oxford University Press, 2011.
- Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- Wiltos A., *Prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza w postępowaniu karnym. Wybrane zagadnienia*. «Acta Universitatis Wratislaviensis» 2013, vol. 93.
- Wittgenstein L., *Tractatus logico-philosophicus*, <https://edukacja.3bird.pl/download/filozofia/wittgenstein/filozofia-ludwig-wittgenstein-traktatus-logico-philosophicus.pdf> (19.06.2023).
- Yule G., *Pragmatics*, Oxford 1996.